tussen Duin & Dijk

Natuur in Noord-Holland. Jaargang 11 2 2012

Fred Koning

Over een onfortuin

Foto's: Fred Koning.

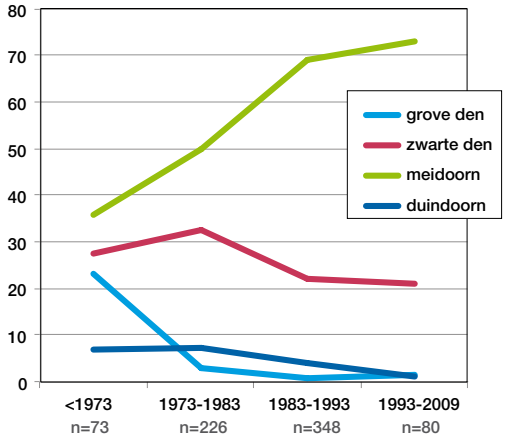

Figuur 1. Nestplaatskeuze van eksters, uitgedrukt in percentages in vier verschillende periodes.

Eksternest in meidoorn.

De ekster is een talrijke broedvogel die het voor de wind lijkt te gaan in ons dichtbevolkte land. Dit geldt echter niet voor alle gebieden. In dit artikel wordt de achteruitgang van de ekster in de Amsterdamse Waterleidingduinen beschreven van 500-600 paar naar 10-20 paar onder invloed de zwarte kraai en de havik.

Materiaal en geschiedenis

De Amsterdamse Waterleidingduinen liggen tussen Zandvoort en Noordwijk. Dit gebied is 3400 ha groot met ongeveer 600 ha bos en 120 ha water. De volgende gegevens zijn verzameld en gebruikt voor dit overzicht.

- Aan de hand van een analyse van 741 nestenvondsten wordt inzicht gegeven in de reproductie van de ekster.
- Tellingen op slaapplaatsen, kartering van nesten van eksters en kraaien geven inzicht in de aantallen broedparen.
- Jaarlijkse tellingen van territoria van hun potentiële predatoren als bosuil, buizerd en havik.
- Verder werden prooien van de havik systematisch opgespoord om de rol van deze predator te illustreren.

Tot begin jaren zeventig werd de ekster in dit gebied sterk vervolgd door de jachtopzichters die naar een zo groot mogelijke oogst aan fazanten en eenden streefden. Daarom werden zoveel mogelijk zwarte kraaien en eksters in het gebied geschoten, vergiftigd en gevangen. De meest effectieve methode was het doorschieten van de nesten. Hierdoor werden bewust en onbewust ook vaak ransuilen en torenvalken het slachtoffer. In 1975 werd de jacht op kraaiachtigen echter gestopt en brak voor de ekster een gouden tijd aan. De populatie nam snel toe en stabiliseerde in de jaren tachtig. Ook de zwarte kraai nam toe, echter in een langzamer tempo. Eind jaren tachtig en begin jaren negentig vestigden zich soorten als buizerd (1989) en havik (1993).

Beide soorten hebben eksters op het menu. De buizerd eet vooral jonge vogels en de havik zowel jonge als volwassen vogels. Voor 1990 waren vooral bosuil, eekhoorn en zwarte kraai potentiële vijanden van de ekster.

Nestbouw

Eksters bouwen grote nesten van takken. Het nest is vrijwel altijd voorzien van een stevig dak, vooral om zich te beschermen tegen de voedselconcurrent en eierenrovende rivaal de zwarte kraai. De oude nesten van eksters en zwarte kraaien (zonder dak) worden veelvuldig gebruikt door ransuil, torenvalk en boomvalk, soorten die zelf geen nesten bouwen. Alleen dat is al een belangrijke reden om deze kraaiachtigen te beschermen.

Nestplaatskeuze

De ekster heeft een voorkeur voor hoge bomen. Vroeger waren dit vooral grove dennen en zwarte dennen. De hoge grove dennen werden geleidelijk in beslag genomen door de dominante zwarte kraaien en de eksters pasten zich in de loop van 50 jaar aan door een opmerkelijke verandering in de nestplaatskeuze.

lijke populatie eksters

Havik.

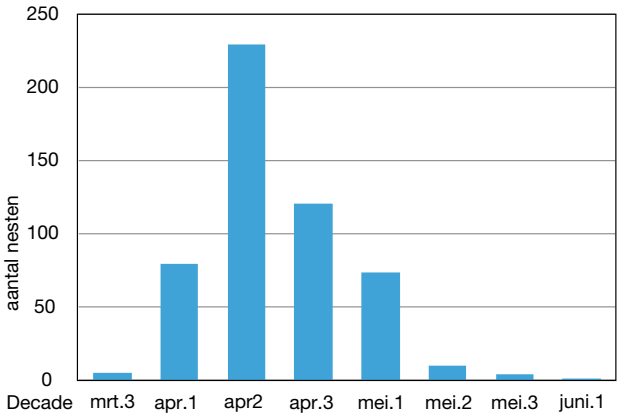

Fig.2. Maanden waarin eksters een eerste ei leggen.

Geleidelijk aan begonnen eksters steeds vaker in meidoorns te broeden (figuur 1). In deze struiken is het nest vaak goed verborgen en de doornige takken vormen een goede extra bescherming tegen eventuele plunderaars. Deze verandering in nestplaatskeuze heeft waarschijnlijk vooral plaatsgevonden door de druk van de zwarte kraai en later mogelijk ook nog door de buizerd die regelmatig eksternesten plundert.

Het leggen van de eieren

Van alle kraaiachtigen legt de ekster gemiddeld de meeste eieren. Hoewel al vroeg met de nestbouw wordt begonnen, worden de eieren pas in april gelegd (figuur 2). De gemiddelde eerste ei-datum voor de Amsterdamse Waterleidingduinen is 20 april (n=531). In Engeland vond Birkhead (1991) een gemiddelde eerste ei-datum van 15 april voor op het platteland broedende eksters en 10 april voor de paren in stedelijke omgeving. Ook Walters (1988) vond een verschil van 5 dagen in een vergelijkende studie tussen eksters in het duin en eksters in het Westelijk Havengebied bij Amsterdam. Voedselaanbod en weersomstandigheden zijn belangrijke factoren die zowel legdatum als legselgrootte bepalen (Högsted, 1981b). Tot eind mei kunnen eksters nog met de eileg beginnen, maar meestal betreffen dit vervolglegsels (legsels geproduceerd nadat het eerste legsel is mislukt). Het aantal eieren varieert van 2 tot 10 eieren. In de Amsterdamse Waterleidingduinen varieerde dit tussen 2 en 8 eieren met een gemiddelde van 5,42 (n=410). Uit een twintigtal studies in Europa blijkt de gemiddelde legselgrootte te variëren tussen 5,0 en 6,7 ei. Zowel in het noorden (Scandinavië, Schotland en Duitsland) als in het zuiden (3 studies in Spanje) ligt dit getal boven de 6 eieren. Alleen Engelse, Nederlandse en Ierse studies vermelden legselgroottes van minder dan 6 eieren. Mogelijk is ►

Zwarte kraai.

	ekster	zwarte kraai	buizerd	havik
1981	500-600	12	0	0
1995	250-300	100-120	8	3
2010	10-15	70-80	15	11

Tabel 1. aantallen eksters, zwarte kraaien en eksters consumerende roofvogels.

Jaar	1	2	3	4	5	6	7	8	9
Aantal	42	5	4	2	3	1	1	2	1

Tabel 2. Leeftijd waarop eksters werden teruggemeld.

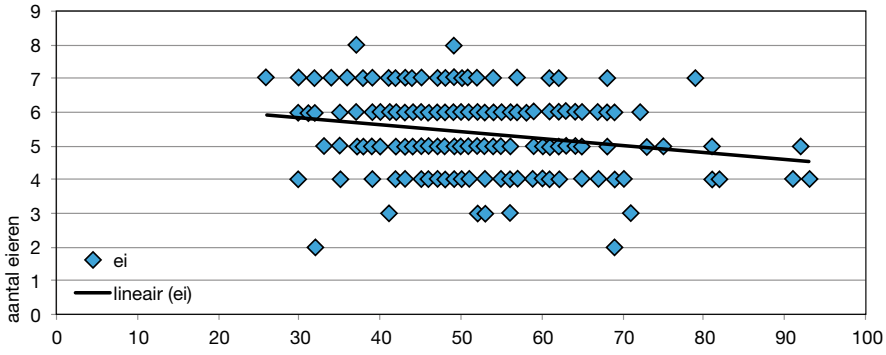

Fig. 3 Legselgrootte van de ekster in de loop van het seizoen. (1 = 1 maart.)

het natte Atlantische klimaat een oorzaak. Zoals bij heel veel soorten vogels neemt de legselgrootte in de loop van het broedseizoen af (figuur 3). Dit wordt veelal verklaard doordat de fitste paren het eerst broeden op de beste plekken waar de voedselsituatie het gunstigst is en zij dus veel eieren kunnen produceren.

Broedsucces

Na 18 dagen broeden worden de jongen geboren en breekt er een drukke tijd voor de ouders aan. De jongen vliegen na ongeveer 28 dagen uit, bij verstoring eerder. De verliezen tijdens het opgroeien zijn groot: ruim 36% van de jongen. Deze verliezen worden niet veroorzaakt door predatie, want dan wordt in vrijwel alle gevallen het hele nest geplunderd. Periodes met veel wind en regen zijn vaak oorzaak van sterfte onder de jongen. Gemiddeld brengen de eksters in de Amsterdamse Waterleidingduinen 3,3 jong (n=485) per succesvol nest groot.
Ongeveer 75% van de broedpogingen is succesvol. Van de meeste nesten die verloren gaan is niet bekend wat de oorzaken zijn. Meestal wordt een nest leeg aangetroffen of worden uitgepikte eierschalen in het nest gevonden. Bij in dennenbossen broedende eksters werd meerdere malen bij de tweede controle een eekhoornnest in het eksternest aangetroffen. Dit valt op door de grote hoeveelheid gras die in het nest wordt aangebracht. Het broeden in bossen is voor een ekster niet aan te raden vanwege de bosuilen. Uit ons onderzoek blijkt dat eksters die binnen 500 meter afstand van een bosuilennest broeden twee maal zo'n hoog risico lopen gepredeerd te worden als eksters die op grotere afstand broeden (Koning & Baeyens, 1990).

De achteruitgang van de ekster

In 1981 werden in vier verschillende landschapstypen in de Amsterdamse Waterleidingduinen (totaal 400 ha) tellingen van nesten van eksters en kraaien uitgevoerd. In 1995 werd dit opnieuw gedaan om de verschillen in dichtheden te bestuderen (Van der Velden, 1995). Uit dit onderzoek bleek dat de zwarte kraai sterk was toegenomen en de ekster sterk was afgenomen (tabel 1).

Ook bij de intensieve uilen- en roofvogelcontroles wordt ieder jaar een kaart met de territoria van ekster en zwarte kraaien bijgehouden. Daaruit blijkt dat de ekster vrijwel verdwenen is uit het duin. Tussen 2005 en 2009 bedroeg de populatie waarschijnlijk niet meer dan 15 paar. In de jaren tachtig en begin jaren negentig is de achteruitgang van de ekster voornamelijk het gevolg van de toename van de zwarte kraai. Deze soort is dominant ten opzichte van de ekster, jaagt ze uit zijn territorium en pikt ook vaak de nesten in. Uit de studie van Baeyens (1969) blijkt dat veel eksterparen al tijdens de vestiging van het territorium en tijdens de bouw van het nest door kraaien in hun activiteiten belemmerd worden. Begin jaren negentig stabiliseerden de aantallen zwarte kraaien en sinds de komst van de havik vertoont ook deze soort een geleidelijke achteruitgang. Na 1993 is vooral de havik ook verantwoordelijk voor de achteruitgang van de ekster. Eksters zijn luidruchtig, leven in open terrein en zijn slechte, niet erg wendbare vliegers. Dat maakt ze gemakkelijk te vangen prooien, wat duidelijk blijkt uit de prooilijsten

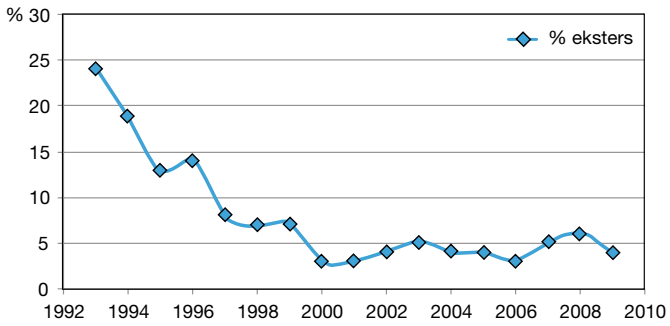

● *Figuur 4. Aandeel van de ekster in het voedsel van de havik in de Amsterdamse Waterleidingduinen, waaruit duidelijk de dalende trend van de ekster blijkt.*

● *Broedhabitat van de ekster in de AW-duinen.*

van de havik die sinds 1993 worden bijgehouden. In de eerste jaren is te zien dat de ekster een belangrijk aandeel vormde van de prooien. Vijf jaar later was het aantal eksters al flink gedaald (figuur 4). De achteruitgang van de ekster heeft ook in andere duingebieden plaatsgevonden. Zo daalde de populatie eksters, na de komst van de havik, in het Zwanenwater bij Callantsoog van 18 paar in 1996 naar nog maar twee paar in 2010.

Buiten het duin is het kennelijk gevaarlijk voor eksters, want daar zijn jacht en verkeer de belangrijkste doodsoorzaken.

Terugmeldingen van geringde eksters

Tot op heden zijn er 61 terugmeldingen van als nestjong in de Amsterdamse Waterleidingduinen geringde eksters. De ekster is een standvogel en ook de jongen vestigen zich meestal niet ver van de geboorteplaats. Het is dan ook niet verwonderlijk dat er slechts 12 vogels werden teruggemeld buiten het duin. Deze meldingen kwamen vrijwel allemaal uit de Hollandse kuststreek van Rockanje tot Groote Keeten. Er was één terugmelding uit het binnenland: Rhenen. Van deze twaalf vogels werden er vijf geschoten en twee waren verkeersslachtoffers. Het is buiten het duin dus kennelijk gevaarlijk voor eksters, want daar zijn jacht en verkeer de belangrijkste doodsoorzaken. Een van de vogels uit Castricum werd daar gevangen op de vinkenbaan. Van de overige vogels werd alleen gemeld dat ze dood werden gevonden. Van de 49 vogels gemeld uit de Amsterdamse Waterleidingduinen was de doodsoorzaak meestal niet te achterhalen. Zij werden dood gevonden en soms kon worden vastgesteld dat vos of havik een rol had gespeeld.

Eksters worden gemiddeld niet oud: van de 61 teruggemelde vogels stierven er 42 (=69%) voordat zij één jaar oud waren. Ook andere studies vermelden hoge sterfte in het eerste jaar: voor Duitsland geeft Mäck (1998a) een sterfte van 67%. Deze sterfte vindt vooral plaats in de eerste drie maanden na het uitvliegen (Ellenburg, 1989; Møller, 1982 b). Dit is niet verwonderlijk, want een familie eksters met jongen is zeer luidruchtig en dat moet rovers als vossen, haviken en buizerds niet ontgaan.
Vogels die het eerste jaar overleven, hebben een goede kans een hogere leeftijd te bereiken (tabel 2). De sterfte onder de volwassen vogels ligt veel lager en er zijn twee studies uit Duitsland en Engeland waaruit blijkt dat de jaarlijkse sterfte tussen 19 en 31% per jaar ligt (Mäck, 1998a; Birkhead, 1991). De maximale leeftijd van een in de Amsterdamse Waterleidingduinen geringde vogel was negen jaar. Deze ekster werd alsnog door een jager geschoten.

Dankwoord

Het controleren van 741 nesten van eksters (en de nodige onbewoonde nesten) is geen eenvoudig klusje. In de loop van de jaren hebben Henkjan Koning, Lukas Koning en Peter Spannenburg veel meegeholpen al die stekelige meidoorns, duindoorns en dennen te beklimmen, met de nodige schrammen en doorns in het vel tot gevolg. Van Waternet en het Vogeltrekstation kregen we de nodige vergunningen en het was vooral Gert Baeyens die ons bij dit werk ondersteunde.

Fred Koning
Belkmerweg 37
1754 GC Burgerbrug

Literatuur

● BAEYENS, G., 1981. Magpie breeding succes and carrion crow interference . Ardea 69, 125-139.
● BIRKHEAD, T., 1991. The Magpies. London 1991.
● HöGSTEDT, G. 1981b. Effect of additional food on reproductive success in the magpie (*Pica pica*). Journal of Animal Ecology 50: 219-229.
● KONING, F.J. & G. BAEYENS, 1990. Uilen in de duinen. KNNV uitgeverij.
● MäCK, U., 1998a. Die Elster: Neue Erkenntnisse über einen modernen Unglücksraben. Der Falke 7: 196-201.
● MøLLER, A.P., 1982b. Breeding schedule, migrational movements, mortality and death causes in the Magpie *Pica pica*. Flora og Fauna 88: 39-45.
● VAN DER VELDEN, J., 1995. Kraaiachtigen door de kijker. Rapport Gemeente Waterleidingen Amsterdam.
● WALTERS, J., 1988. Broedgegevens van de ekster *Pica pica*. Limosa 61: 33-40.